

HAYOT SIFATINI BAHOLASHNING OPTIMAL USULLARI

Toshkent moliya instituti
A.I.Sotvoldiyev,
o‘qituvchi Sh.Turdiyev

Abstrakt. *Usbu maqolada insonning hayot sifatini baholashning ba’zi bir usullari keltirilgan. Statistik ko‘rsatkichlar natijasida inson turmush darajasining kompleks ko‘rsatkichini hisoblash va sotsiologik tadqiqot ma’lumotlaridan foydalangan holda statistik ko‘rsatkichlarni hisoblash ko‘rsatilgan.*

Kalit so‘zlar: *hayot sifati, turmush tarzi, turmush darajasi, statistik ko‘rsatkichlar, Sotsiologik tadqiqotlar, ob’ektiv va sub’ektiv baholar.*

Abstract. *This article presents some methods of assessing the quality of life of a person. As a result of statistical indicators, the calculation of the complex indicator of the standard of living of a person and the calculation of statistical indicators using sociological research data are shown.*

Key words: *quality of life, lifestyle, standard of living, statistical indicators, sociological research, objective and subjective assessments.*

KIRISH

Hayot sifati bizning zamonamizda eng ko‘p tadqiq etilgan mavzularidan biridir. Bu tasodifiy emas, chunki inson hayotini yaxshilash vaqti allaqachon kelgan. Hozirgi vaqtda “hayot sifati” ko‘pincha “turmush tarzi”, “turmush darajasi” kabi ta’riflar bilan tavsiflanadi.

Hayot tarzi muayyan ijtimoiy munosabatlarga xos bo‘lgan odamlarning hayotiy faoliyati shakllarini, ya’ni muloqotning xususiyatlarini, odamlarning xulq-atvorini va fikrlash tarzini tavsiflaydi.

Hayot tarzi turmush tarzini konkretlashtiradi, uning xususiyatlarini, shaxs yoki ijtimoiy guruhlarining xulq-atvor turlarini, ularning xususiyatlarini, xulq-atvorini, odatlarini, didini, moyilligini ochib beradi.

Turmush darajasi odamlarning moddiy va madaniy ehtiyojlarini qondirish darajasini belgilaydi, jamiyat va uning ijtimoiy guruhlari farovonligining eng muhim belgilaridan biridir.

Integral xususiyat sifatida hayot sifati zamonaviy jamiyat hayotining barcha jabhalarini, ya'ni ijtimoiy-iqtisodiy, ekologik, ilmiy va ma'naviy jihatlarini o'z ichiga oladi [1].

Hozirgi bosqichda hayot sifati mintaqa yoki mamlakatning ilmiy-texnikaviy va kadrlar salohiyatini rivojlantirish, ijtimoiy-iqtisodiy xavfsizlikka erishish va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasini belgilashning asosiy mezoni hisoblanadi. Aholining munosib turmush darajasini ta'minlash nafaqat mintaqaviy, balki butun davlat siyosatining so'zsiz ustuvor yo'nalishiga aylanishi kerak va ruslarning hayot sifatini rivojlangan mamlakatlar erishgan parametrlarga yaqinlashtirish uning eng muhim vazifasi bo'lishi kerak.

Hayot sifatini baholashda quyidagi yondashuvlar mavjud [1]:

- 1) individual statistik ko'rsatkichlarni hisoblash (ob'ektiv baholash) asosida;
- 2) sotsiologik tadqiqotlar (sub'ektiv baho) asosida;
- 3) sotsiologik so'rovlar ma'lumotlaridan foydalangan holda statistik ko'rsatkichlar asosida.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Hayot sifatini baholashning optimal usuli bir necha bosqichlardan iborat.

I. Kerakli statistik ko'rsatkichlarni va natijada turmush darajasining kompleks ko'rsatkichini hisoblash.

Hayot sifatining keng qamrovli ko'rsatkichi.

$$K_{hs} = \frac{\sum K_{kk} K_{tk}}{\sum K_{tk}}$$

formula bilan aniqlanadi. Bu yerda K_{kk} – hayot sifatining hisoblangan xususiy kompleks ko'rsatkichlari; K_{tk} – ko'rsatkichlarni tortish koeffitsiyentlari.

Aholining hayot sifatini baholashda mezonlarning ustuvorligini hisobga olish uchun aholining sotsiologik so'rovi yoki munitsipal xodimlarning ekspert baholashlari natijasida olingan ularning vazni (ahamiyati) koeffitsiyentlari qo'llaniladi.

Hayot sifatini baholashning alohida mezoni uchun shaxsiy kompleks ko'rsatkichini hisoblash uchun

$$K_{kk} = \sqrt[n]{\prod_{i=1}^n K_{ij}}$$

formuladan foydalaniladi. Bu yerda K_{kk} – hayot sifatining alohida kompleks ko'rsatkichi; K_{ij} – hayot sifatini nisbiy baholash (birlamchi ko'rsatkich); n – hayot sifatining alohida mezoniga ko'ra hisobga olingan komponentlar soni; i ($i = 1, 2, \dots, m$)

– hayot sifatini baholash darajasi, j – yotgan xususiyatlar soni baholashning i -darajasida.

II. Sotsiologik tadqiqot o'tkazish va aholining hayot sifatidan qoniqishini baholashni aniqlash.

O'zbekiston sharoitiga moslashtirilgan sotsiologik tadqiqotlar uchun asosiy savollar:

- 1) ma'lum mezonlar bo'yicha yashash sharoitlaridan qoniqish;
- 2) umuman yashash sharoitlaridan qoniqish;
- 3) hayotdagi o'zgarishlar imkoniyatini baholash;
- 4) ishonchni baholash;
- 5) respondent to'g'risidagi ma'lumotlar.

Shartlarni baholashda, masalan, 10 ballik shkaladan foydalanish afzalroqdir, bunda 1 raqami "Mutlaqo qoniqmayman" degan ma'noni anglatadi. Agar javob berish qiyin bo'lsa, 10 "Juda mamnunman" degan ma'noni anglatadi [3].

Amalda ma'lum o'lchamdagi bitta namuna yaratiladi va u uchun tanlanma statistik xarakteristikalar hisoblanadi. Nazariy jihatdan, o'rganilayotgan parametrni baholash uchun namunadagi statistik ma'lumotlarga asoslanib, siz barcha mumkin bo'lgan namunalarni o'rganishingiz kerak. Agar barcha mumkin bo'lgan namunalar haqiqatda yaratilgan bo'lsa, statistik ma'lumotlarning taqsimlanishi tanlov taqsimoti bo'ladi.

Namunalarni taqsimlash juda muhim. Bu bizga aholining haqiqiy qadriyatlarini haqida xulosa chiqarish uchun ehtimollik nazariyasini qo'llash imkoniyatini beradi.

Ko'pgina hollarda, tanlama hajmi yetarlicha katta bo'lsa ($n > 30$), tanlama taqsimoti normal qonunga bo'ysunadi. Namunaning o'rtacha qiymati bu holda

$$\bar{X} = \frac{\sum_{i=1}^n X_i}{n}$$

formula bo'yicha aniqlanadi. Bu yerda n – namunadagi X hayot sifati sharoitlarining raqamli baholarining qiymatlari soni.

Ko'pincha o'rganilayotgan aholining standart xatosi (standart og'ish) noma'lum. Bunday hollarda uning hisoblangan qiymati

$$S = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (X_i - \bar{X})^2}{n-1}} \quad \text{yoki} \quad S = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n X_i^2 - \frac{\left(\sum_{i=1}^n X_i\right)^2}{n}}{n-1}}$$

formuladan foydalangan holda aniqlanadi.

Ma'lumotlarning eng yuqori ishonchliligiga erishish uchun ma'lumotlar to'plami va ma'lumotlar bazasi sifatini ikki tomonlama nazorat qilish kerak:

- 1) intervyu oluvchilarning ish sifatini baholash;
- 2) kompyuterga axborotni kiritish sifatini baholash.

III. Sotsiologik tadqiqot ma'lumotlaridan foydalangan holda statistik ko'rsatkichlarni hisoblash.

Hayot sifatini baholashning bunday yondashuvi Ribinsk davlat aviatsiya texnologik akademiyasida ishlab chiqilgan usulga asoslanadi [2]. Usul mavjudligini taxmin qiladi faqat ma'lum bir hudud hayotining muhim tomonlarini to'liq tavsiflovchi ko'rsatkichlarni (murakkab yoki yagona) o'z ichiga olgan ma'lum ko'rsatkichlar nomenklaturasi. Hayot sifatini tartibga solish bo'yicha belgilangan chora-tadbirlarning maqsadlari sifatida asosiy baholash mezonlari: sog'liqni saqlash, ta'lim, uy-joy sharoitlari, ekologiya, mehnat bozori, farovonlik, shaxsiy xavfsizlik, bo'sh vaqt va dam olish, ovqatlanish.

Aholining hayot sifatini ob'ektiv va sub'ektiv baholashni taqqoslash hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlarining ustuvor yo'nalishlarini aniqlash imkonini beradi va quyidagi muammolarning oldini oladi:

- byudjet mablag'laridan samarasiz foydalanish;
- ijtimoiy dasturlarni ishlab chiqishda ustuvorliklarni noto'g'ri belgilash;
- ma'lum bir hudud aholisining hayot sifati to'g'risidagi to'liq bo'lmagan va eskirgan ma'lumotlarga asoslangan iqtisodiy va ijtimoiy voqealarni rejalashtirish [3].

NATIJALAR

Hozirgi vaqtda asosiy vazifa hayot sifatini baholashda emas, balki hayot sifatini boshqarish metodologiyasini ishlab chiqishda ko'rinadi – har qanday mintaqadagi vaziyatni boshqarishning eng muhim vositasi. Hayot sifatini boshqarish jarayoni uslubiy va tashkiliy jihatdan standartga mos keladi har qanday boshqaruv jarayoniga xos bo'lgan bosqichlar.

Hayot sifatini baholashdan uni boshqarishga o'tish uchun hayot sifati ko'rsatkichlarining o'zgarishiga ta'sir qiluvchi chora-tadbirlarni baholash amalga oshiriladi. Ko'rsatkichlar o'zgarishini bashoratli baholashda hududni ijtimoiy rivojlantirish dasturi loyihasiga kiritilgan har bir voqea aholi turmush sifatining moddiy yoki ijtimoiy ko'rsatkichlarining o'zgarishiga ta'sir etuvchi omil sifatida qaralishi lozim. Baholash har qanday ko'rsatkichning hayot sifatining o'zgarishiga ijobiy ta'sirini ham, mumkin bo'lgan salbiyni ham hisobga olishi kerak. Har bir hodisani baholash ikki tomonlama xarakterga ega bo'lishi kerak: miqdoriy – har bir

insonning hayotiy ko'rsatkichlarining o'zgarishi; sifatli – aholini ushbu hodisa bilan qamrab olish kengligi.

Tabiiyki, eng katta miqdoriy va sifat samarasini beradigan chora-tadbirlarga ustuvor ahamiyat berish kerak [2].

XULOSA

Hayot sifatini baholash natijasi, shuningdek, jismoniy miqdorni o'lchash natijasi, agar xatoning raqamli qiymati unga ma'lum bo'lsa, qimmatlidir. Shu bilan birga, hayot sifatidagi xatolikni baholash metodologiyasi to'liq ishlab chiqilmagan va shuning uchun bu yo'nalish dolzarb ko'rinadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Бойцов Б.В. Концепция качества жизни: проблемы в глобальном и региональном измерениях. М.: Академия проблем качества. 2009. 184 с.
2. Безъязычный В.Ф. Методология социально-экономического управления. Стандарты и качество. 2004. № 5. С. 70-71.